

رسانه‌های نوین و مسائل اجتماعی جدید در ایران

● یوسف خجیر

عضو هیئت‌علمی و مدیرگروه ارتباطات دانشگاه سوره

چکیده

این اثر به بررسی نظری و پژوهشی آسیب‌های اجتماعی رسانه‌های نوین در جامعه پرداخته‌است. نویسنده در این کتاب ضمن تعریف رسانه‌های جدید و آسیب‌های اجتماعی حاصل از آن، به بیان بنیان‌های نظری و مفهومی رسانه‌های جدید و چالش‌های آن در جامعه اشاره کرده‌است. در بخش نظری ضمن تشریح تحولات رسانه‌ای، تعریف فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و ویژگی رسانه‌های جدید، ترسیمی از فضای این رسانه در کشور با تأکید بر جایگاه سایبری، آسیب‌های اجتماعی فضای مجازی و اثرات منفی آن بر زندگی فردی و اجتماعی پرداخته شد. در قسمت بعدی نیز خلاصه ۱۹ پژوهش در حوزه اثرات منفی رسانه‌های جدید و شبکه‌های ماهواره‌ای بر زندگی افراد گوناگون (دانشجویان، زنان و کودکان) طرح و بازخوانی شد. در نتیجه‌گیری، نویسنده کتاب معتقد است که این رسانه‌های جدید اثرات و تبعات منفی‌ای بر زندگی دارند که باید نسبت به آن‌ها شناخت کافی به‌دست آورد. به‌تعبیری استفاده از این رسانه‌ها مستلزم شناخت دقیق آن‌هاست.

کلیدواژه

رسانه‌های نوین، شبکه‌های اجتماعی، مسائل اجتماعی، فضای مجازی.

۱. مقدمه

جهان کنونی به‌مدد فناوری‌های نوین وارد عصر جدیدی شده‌است که نماد آن رسانه‌های جدید هستند. همگرایی مسالمت‌آمیز فناوری‌های ارتباطی و پیوند آن با ساختار اقتصاد اطلاعاتی جدید، نظام سرمایه‌داری را در دهه‌های اخیر وارد عصر و جامعه تازه‌ای کرده است که بازیگر اصلی آن رسانه‌های جدید و اطلاعات هستند، عصری که تادائو اومه سائو، نویسنده ژاپنی، آن را جامعه اطلاعاتی، دانیل بل^۱، جامعه‌شناس بازنشسته دانشگاه

■ ربیعی، علی. (۱۳۹۵). رسانه‌های نوین و مسائل اجتماعی جدید در ایران، تهران، انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۳۸۶ ص، ۲۷۰۰۰۰ ریال، ۵۰۰ نسخه، شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۴۶-۴۵۶-۰

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع‌رسانی
و ارتباطات

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۸۴

هاروارد، آن را جامعه فراصنعتی، امانوئل کاستلز^۲، استاد اسپانیایی دانشگاه برکلی کالیفرنیا و جان ون‌دایک^۳ استاد دپارتمان مطالعات ارتباطات در دانشگاه تونت، جامعه شبکه‌ای نامیده‌است. در اواخر سده بیستم به‌همت فناوری‌های ارتباطات دور (ماهواره، فیبر، الیاف و تار نوری و بعدها اینترنت) و رقمی شدن اطلاعات (به‌مدد رایانه، حافظه‌ها و میکروچیپ‌ها) و الگوبرداری از نظام زیستی اجتماعی، بشر وارد جامعه جدیدی از زندگی رسانه‌ای-اطلاعاتی شده‌است. مثلث فناوری ارتباط جمعی، انفورماتیک و ارتباطات دور، انسان‌ها را در ضبط، ذخیره‌سازی، پردازش، بازیابی، انتقال و دریافت اطلاعات در هر زمان و مکانی یاری می‌کند. این امر باعث تعالی رسانه‌های جمعی از یک فرایند یک‌سویه با ظرفیت اطلاع‌رسانی محدود به فرایند تعاملی با حجم اطلاع‌رسانی بسیار بالا و سریع رسانده‌است. این رسانه‌های جدید بسترساز تحقق شتابان و بی‌وقفه پروسه تغییر اجتماعی در کشورها هستند. پیشرفت روزافزون و حیرت‌آور این فناوری‌ها باعث شکل‌گیری فضای مجازی و جامعه مجازی به‌صورت انفرادی یا ترکیبی فناوری‌هایی چون اینترنت، ماهواره، تلفن همراه، بازی‌های رایانه‌ای و رسانه‌های اجتماعی شده‌است. از یک دهه پیش تاکنون شبکه تارگستر جهانی با ارائه طیف بسیار وسیعی از امکانات، جامعه جهانی را دگرگون ساخته‌است. اینترنت فرصت دسترسی آسان به حجم زیادی از اطلاعات را به ما می‌دهد و ضمن ایجاد امکان برقراری ارتباط سریع همزمان و غیرهمزمان، فرصت‌های شغلی، آموزشی و سرگرمی فراوانی را برای کاربران روبه‌افزایش ارائه کرده‌است؛ به‌ویژه دنیای اینترنت با نوآوری‌ها و بدعت‌هایی بی‌بدیل، نظام ارتباطات اجتماعی را با تغییر و تحولات بسیاری روبه‌رو ساخته‌است و این اجازه را می‌دهد تا محیط اجتماعی با دسترسی به افراد مختلف متنوع‌تر از چیزی شود که یک فرد در دنیای واقعی از آن بهره‌مند است و گسترش روزافزون کاربردهای اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی آن، عاملی در جهت افزایش جمعیت جهانی کاربران است (خجیر، ۱۳۹۴: ۲۴). فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی، منجر به فراهم‌شدن امکان ارسال و دریافت پیام‌ها و محتواها از فاصله‌های

دوردست و نیز کوچک‌تر و ساده‌تر شدن مداوم فناوری‌های دریافت و مصرف شده‌است. همین امر توجه و گرایش مردم را به آن جلب کرده‌است. به‌گونه‌ای آمارها بیانگر نفوذ گسترده این فناوری‌های در زندگی افراد جهان هستند. توسعه فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، افزایش ضریب نفوذ اینترنت و به‌ویژه بهره‌گیری از امکانات وب ۲ شکل‌گیری و حفظ روابط اجتماعی از فاصله‌های دور را امکان‌پذیر ساخته و این تغییر فناوری فرصت‌ها و تهدیدهایی را به‌همراه داشته‌است که استفاده بهینه و صحیح آن نیازمند شناخت و آشنایی است (خجیر، ۱۳۹۵: ۶۵). بی‌شک این رسانه‌های نوظهور برای جامعه ایرانی دارای ظرفیت و چالش‌هایی هستند که کتاب رسانه‌های نوین و مسائل اجتماعی جدید در ایران درصدد بررسی آن است.

۱-۱. ساختار کتاب

کتاب رسانه‌های نوین و مسائل اجتماعی جدید در ایران، یک مقدمه و شش فصل دارد. نویسنده در مقدمه ضمن تشریح جامعه رسانه‌ای شده عصر کنونی، به اهمیت رسانه‌ها، به‌ویژه رسانه‌های نوین در جامعه می‌پردازد و از گذر همین اهمیت به شکل‌گیری و تحول رسانه‌های نوین، آسیب‌های نوظهور آن‌ها و پژوهش‌های مرتبط با آن‌ها اشاره دارد. آنچه از مقدمه برمی‌آید این است که مؤلف درصدد بیان طیف گسترده‌ای از مسائل و آسیب‌های مرتبط با شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی در جامعه کنونی ایران است. فصل نخست با عنوان «نظری و درصدد بیان تعریف مفهومی از رسانه‌های نوین، مسئله، مسائل اجتماعی و تحولات اجتماعی رسانه‌های نوین و نظریه‌هایی درخصوص این رسانه‌ها و مسائل پیرامون آن است. سرآغاز فصل با تحولات رسانه‌ای معاصر آغاز می‌شود. در این مبحث نویسنده درصدد بیان این مسئله است که در چند دهه اخیر به‌مدد فناوری‌ها، نظام ارتباطی و اطلاعاتی در جهان دچار تغییرات اساسی شده که متعاقب این تغییرات، نظام فرهنگی و اجتماعی نیز تحول و دگرگونی - تأکید بیشتر مؤلف بر تغییرات منفی و به‌تعبیری آسیب‌هاست - یافته‌است. در این قسمت نویسنده برای رسیدن به تعریفی از رسانه‌های نوین به نقش گمنامی کاربر، مخاطب‌محور بودن، چندرسانه‌ای بودن، شبکه‌ای بودن، ارتباط ناهمزمانی و نامکانی در فضای مجازی می‌پردازد و در این زمینه از دیدگاه‌های برخی متفکران استفاده می‌کند. در ادامه با استعانت از این نظریات و دیدگاه شخصی، رسانه‌های نوین را در یک قلمرو وسیعی از رسانه‌های محصول اینترنت (وب ۱ و وب ۲) تا تلویزیون‌های دیجیتالی، بازی‌های ویدیویی و رایانه‌ای، تلفن همراه و نرم‌افزارهای موبایلی و فناوری‌های پخش سه و چندبعدی تعریف می‌کند. به‌تعبیری هر رسانه و مجرای انتقال پیامی را که از دهه ۸۰م به‌مدد فناوری‌ها وارد زندگی اجتماعی و فردی ما شده‌است، رسانه‌های نوین می‌نامد. مبحث بعدی این فصل بحث تحولات رسانه‌های نوین و تأثیر آن بر مسائل اجتماعی

فصلنامه نقدکتاب

اطلاعات
ارتباطات

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

است. در این قسمت اندیشه‌ها و نظریاتی چون دیدگاه مطالعات فرهنگی بیرمنگام، سنت تحلیل دریافت استوارت هال، نظریهٔ بازنمایی رسانه و اندیشه‌های پست‌مدرنیسم مطرح شد. نویسنده با آوردن نظریه‌های مرتبط و غیرمرتبط آرام‌آرام مبحث فصل را به سمت جهانی‌شدن، رسانه‌های نوین و پدیدهٔ جهانی‌شدن، جهانی‌شدن مسائل اجتماعی از طریق این رسانه‌ها و تعمیم آن به مسائل اجتماعی ایران معاصر سوق می‌دهد، تا این که در نهایت به ضریب نفوذ اینترنت در ایران و ارتباط برخی جرایم سایبری با استفاده از اینترنت و ارائهٔ یک سری از آسیب‌ها می‌پردازد که به‌زعم خود برخاسته از این رسانه‌هاست. قسمت پایانی این فصل به تعریف مفهومی مسئله و مسئلهٔ اجتماعی و نقش رسانه‌های نوین در این مسائل ختم می‌شود. در این قسمت نویسنده به بحران‌سازی رسانه‌ها، نقش رسانهٔ نوین در ایجاد، تقویت، پیشگیری و کاهش مسائل اجتماعی اشاره می‌کند.

فصل دوم با عنوان «همگرایی تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی و شکل‌گیری فضاهای ارتباطی نوین» به معرفی مفاهیم اساسی رسانه‌های نوین و مسائل اجتماعی مرتبط با آن می‌پردازد. این فصل بیشتر جنبهٔ تعریف مفهومی برای مفاهیم مرتبط با رسانه‌های نوین را دارد و شاکلهٔ اصلی بحث رسانه‌های دیجیتال و تعاملی است. فصل دوم همانند فصل نخست، با یک مقدمه آغاز می‌شود که در آن بیشتر به اهمیت فناوری‌ها و بُعد سخت‌افزاری رسانه‌های نوین اشاره دارد. در ادامه، متن اصلی فصل با عنوان «زیربنای مادی رسانه‌های نوین» به بحث در خصوص نقش تکنولوژی‌ها در گسترش این رسانه‌های نوظهور و تأثیر آن در تغییرات اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد و برای تبیین اهمیت آن سعی می‌کند از نظریات جبرگرایی تکنولوژیک هارولد اینیس^۴ و مارشال مک‌لوهان^۵، دو استاد برجستهٔ کشور کانادا، بهره بگیرد. مؤلف براساس این رویکرد معتقد است که تکنولوژی‌ها مستقل از متن جامعه نیستند و شکل‌گیری و رشد آن‌ها بر جامعه و نهادهای مرتبط بر آن تأثیر می‌گذارد. در ادامه، بحث به فناوری اطلاعات در سه‌گانهٔ مانوئل کاستلز می‌رسد. در این قسمت نویسنده با تأکید بر مباحث نظری کاستلز در کتاب عصر اطلاعات به تبیین جایگاه این فناوری‌ها در جامعهٔ شبکه‌ای، جامعهٔ مجازی و فضای مجازی می‌پردازد. در این قسمت مؤلف با کمک از اندیشه‌های کاستلز به جامعهٔ شبکه‌ای، ویژگی آن، فضای جریان‌ها، معرفی یال و گره‌ها در جامعهٔ شبکه‌ای اشاره می‌کند. پس از مباحث نظری، به تعریف و معرفی کامل مفاهیمی چون فضای مجازی، اجتماعات مجازی، شبکه‌های اجتماعی، شبکه‌های اشتراک‌گذاری، یوتیوب، وب سیاه پرداخته شده‌است. در مجموع در این فصل خواننده شناختی از فضای مجازی و نقش زیرساخت‌های فناورانهٔ آن بر جامعه، فرهنگ و حوزه‌هایی چون رسانه‌های اجتماعی و شبکه اجتماعی، وب سیاه و وب عمیق و پنهان پیدا می‌کند.

فصل سوم با عنوان «رسانه‌های نوین و آسیب‌های اجتماعی نوین» به معرفی آسیب‌های برخاسته از رسانه‌های نوین می‌پردازد. در این فصل ضمن تعریف آسیب اجتماعی از

دیدگاه صاحب‌نظران جامعه‌شناسی به دسته‌بندی این آسیب‌ها در حوزه ارتباطات و در نهایت فضای مجازی می‌پردازد. در طبقه‌بندی آسیب‌های اجتماعی در فضای مجازی از نظرات عبدالهیان (۱۳۸۴)، واندنبرگ (۲۰۰۴) و دیویس (۲۰۰۷) بهره گرفته شده‌است. پس از توضیح این تعاریف و دسته‌بندی، مؤلف به سراغ معرفی برخی از مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی در فضای مجازی رفته و آنان را معرفی کرده‌است. نخستین آسیب موردبررسی در کتاب، اعتیاد به اینترنت است. مراد از اعتیاد به اینترنت استفاده افراطی و بیش‌ازحد معمول اینترنت در زندگی روزمره است. این شامل مطالعه مجازی، گفتگوی مجازی، بازی‌های آن‌لاین، دانلود همیشگی فیلم، تصویر، متن و در مجموع وقت‌گذرانی بی‌پهوده در این فضا است. در این قسمت همچنین اعتیاد به تلفن همراه به‌عنوان پدیده جدید در این فضا نیز اشاره شده‌است. آسیب دوم انزوای اجتماعی است. مراد از انزوای اجتماعی دورشدن از روابط اجتماعی و کاهش ارتباطات اجتماعی در بین اطرافیان است. به‌مدد فناوری‌های نوین و غرق‌شدن افراد در آن، انسان‌ها از اطرافیان خود غافل و منزوی می‌شوند. آسیب سوم بحران هویت و اختلال در شکل‌گیری شخصیت است. برطبق این نگاه، فضای مجازی هویت واقعی را دچار خدشه می‌کند و باعث جایگزینی هویت مجازی می‌شود. هویت مجازی نیز باعث اختلال در فرهنگ، سبک زندگی و شخصیت کاربر می‌شود. مؤلف در این‌جا با الهام از دیوید ترند، رئیس دپارتمان هنر و رسانه دانشگاه کالیفرنیا - ایروین، معتقد است که کاربران در چنین وضعیتی دچار اضطراب دیجیتالی می‌شوند. آسیب بعدی شکاف نسلی و شکاف ارزشی است که در استفاده بی‌حدوحصر از رسانه‌ها در فضای مجازی به‌وجود می‌آید. فضای مجازی باعث جدایی نسل‌ها از یکدیگر و شکاف بین ارزش‌های نسل قدیم و جدید می‌شود. اخلاق جنسی و صنعت پورنوگرافی آسیب بعدی است. مؤلف با طرح بحران اخلاقی و بسط آن به فضای مجازی معتقد است که فضای مجازی باعث ایجاد بحران اخلاقی-جنسی در جامعه می‌شود که این امر با حضور تلفن همراه بسیار چشمگیرتر و قوی‌تر انجام می‌گیرد. همچنین صنعت پورنوگرافی در سال‌های اخیر به‌دلیل گمنامی کاربر در فضای مجازی، سهولت دسترسی به این محیط و فرار از واقعیت کاربر از زندگی واقعی و پناه به فضای مجازی رشد فراوانی داشته‌است. آخرین آسیب موردبررسی در این فصل آزار و اذیت اینترنتی و نقض حریم خصوصی است. به‌سبب آزادبودن کاربر در فضای مجازی ابتدایی‌ترین آسیب در این حوزه نقض حریم خصوصی و آزار اینترنتی است که این روزها به مزاحمت اینترنتی یا مجازی شهرت یافته‌است. مباحث این قسمت دامنه وسیعی از چشم‌چرانی اینترنتی تا زورگیری اینترنتی را دربرمی‌گیرد.

فصل چهارم این کتاب با عنوان «بحثی در مورد روش‌شناسی مطالعات رسانه‌های نوین» در حد بحث در ۳ صفحه به‌اختصار بیان می‌کند که با توجه به تنوع آسیب‌های برخاسته از فضای مجازی، مطالعات و دامنه پژوهشی نیز در این حوزه متنوع و گسترده‌است و

فصلنامه نقدکتاب

**اطلاع‌رسانی
و ارتباطات**

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۸۷

محققان می‌توانند از روش‌های کمی و کیفی استفاده کنند.

فصل پنجم با عنوان «تحلیل‌های موردی مسائل اجتماعی ناشی از رسانه‌های نوین» شامل یافته‌های ۱۹ پژوهش در حوزه آسیب‌های اجتماعی رسانه‌های نوین (اینترنت و ماهواره) است که توسط نویسنده و دانشجویان وی در طی ۵ سال اخیر انجام شده‌است. این پژوهش‌ها به ۳ قسمت اصلی تقسیم می‌شوند: بخش اول که شامل ۹ پژوهش است که به‌طور کلی به تأثیر رسانه‌های نوین به‌ویژه اینترنت و فضای مجازی بر مسائل اجتماعی می‌پردازد. محور اصلی این پژوهش‌ها نقش رسانه‌های نوین در ارزش‌های اخلاقی، شکاف ارزشی، انزوای اجتماعی، پرونوگرافی، بحران اخلاقی، بحران هویت، بی‌اعتمادی در رفتار و ارتباطات اجتماعی است. بخش دوم با ۶ پژوهش به مسائل اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی و نقش آن در زندگی روزمره اشاره دارد. محور اصلی این پژوهش‌ها کاربردهای گوشی هوشمند و سبک زندگی، تفاوت‌های شبکه‌های اجتماعی و تأثیر هر یک بر دیگری، تهدیدات و آسیب‌شناسی شبکه اجتماعی است. بخش سوم با ۳ مقاله به ماهواره و تأثیرات آن بر زندگی فردی و اجتماعی به‌ویژه خانواده‌ها می‌پردازد. محور اصلی این پژوهش‌ها خانواده، زنان و کودکان هستند.

فصل ششم با عنوان «جمع‌بندی» است که در چندسطر به ارائه خلاصه مباحث و جمع‌بندی پژوهش‌های فصل قبلی و اثرات آن بر جامعه ایران می‌پردازد. در این قسمت محقق با اشاره به نظریات تأثیرمطلق، معتقد است برخلاف نظریات تأثیرمحدود، رسانه‌های نوین می‌توانند اثرات زیادی بر روی جامعه داشته باشند. تغییرات ارزشی، تأثیرات منفی بر روی اخلاق، تجاوز به حریم خصوصی، بروز مسائل جنسی و بی‌بندوباری جنسی و گسترش پرونوگرافی برخی از این تأثیرات به‌شمار می‌روند.

۲-۱- معرفی نویسنده

علی ربیعی، استاد دانشگاه پیام‌نور و مدرس مدعو دانشکده‌های علوم سیاسی و علوم اجتماعی دانشگاه تهران است. وی کارشناسی خود را در رشته مدیریت دولتی از دانشگاه تهران، کارشناسی ارشدش را در رشته مدیریت امور فرهنگی از دانشگاه علامه طباطبایی و دکتری خود را در رشته مدیریت استراتژیک اخذ کرده‌است. به‌لحاظ علمی حوزه تخصصی وی مدیریت، مدیریت دانش، مدیریت بحران، خصوصی‌سازی، جامعه‌شناسی و ارتباطات است. وی ۱۰ کتاب تألیفی، در حدود ۶۰ مقاله علمی پژوهشی و ترویجی و بیش از ۵۰ ارائه مقاله در کنفرانس‌های بین‌المللی و ملی در حوزه‌های مذکور دارد. قبل از انتشار این اثر، در سال ۱۳۹۲ سه تألیف از ایشان با نام‌های سرمایه اجتماعی و مدیریت دانش، ارتقاء مدیریت دانش در سازمان‌ها با بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و مدیریت بحران و ریسک منتشر شده‌است. وی همچنین راهنما و مشاوره پایان‌نامه‌های متعددی در حوزه رسانه‌های نوین و فضای مجازی بوده‌است که این کتاب در امتداد همین فعالیت

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع‌رسانی
ارتباطات

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۸۸

ایشان است. این اثر در ۳۸۶ صفحه در سال ۱۳۹۵ توسط انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران منتشر شد.

۲. امتیازات و کاستی‌های کتاب

۱-۲. امتیازات

- کتاب یادشده یک اثر چندوجهی با تأکید بر علوم میان‌رشته‌ای ارتباطات، جامعه‌شناسی، جامعه‌شناسی انحرافات و مطالعات فرهنگی است. محقق درصدد بوده، هم در مباحث نظری سه فصل نخست و هم در مباحث پژوهشی فصل پنجم با رویکرد میان‌رشته‌ای و استمداد از علوم مرتبط به ارتباطات، به زوایای پیدا و پنهان اثرات منفی رسانه‌های جدید بپردازد. از این‌رو، تأثیر رسانه‌های موردبررسی بر مباحثی چون سبک زندگی، زندگی مجازی، شکاف‌های جامعه جدید، انزواها و انحرافات، بسیار ملموس و عینی است.

- نکته قابل توجه دیگر، تلفیق رویکرد نظری و پژوهشی است که در این کتاب دیده می‌شود. برخلاف آثار مشابه در این حوزه که یا نظری صرف و مبتنی بر ایده‌ها و نظریات یا پژوهشی صرف و مبتنی بر نتایج یک رساله و پایان‌نامه هستند، نویسنده در این اثر سعی کرده از هر دو رویکرد استفاده کند و نخست با پرداختن به مباحث نظری و تعاریف از مفاهیم موردنظر در کتاب، مدعای پژوهشی آن را نیز بیاورد. وقتی بحث نظری فضای مجازی و هویت، حریم خصوصی، انزوای اجتماعی و اعتیاد مجازی در فصل‌های نخست مطرح می‌شود، در فصل‌های پایانی مترادف آن پژوهشی - اگرچه برخی پژوهش‌ها نیز ارتباطی به مسائل اجتماعی ندارند نیز موجود است که به‌موقع به آن پرداخته می‌شود. وجود دارد که با عینیت بیشتری می‌شود مباحث را درک و تحلیل کرد.

۲-۲. کاستی‌های کتاب

- کتاب موردنقد از فقدان یک ویراستاری ساده رنج می‌برد. کمتر اثری در این سطح دیده می‌شود که چنین اشکال‌های ویرایشی فاحش و فراوانی داشته باشد. این امر در کتاب‌های دیگر انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران کمتر به چشم می‌خورد. کتاب در مقدمه - حتی در اسم افرادی که از آن‌ها قدردانی می‌شود - و سه فصل اول دارای غلط‌های املائی، تایپی و دستوری فراوان است که در فصل‌های بعدی کمتر می‌شوند. اگرچه در فصل پنجم در برخی پژوهش‌ها این وضعیت بیشتر و در برخی کمتر به چشم می‌خورد. شتاب‌زدگی در تایپ و فقدان نمونه‌خوانی و ویراستاری، نخستین عیبی است که خود را به هر خواننده‌ای نشان می‌دهد. در برخی موارد این ایرادها به‌حدی است که تمرکز خواننده را از روند طبیعی مطالعه خارج می‌کند (ص ۳۰-۵۰ نمونه خوبی بر این مدعاست).

- اگرچه خواننده دوبار - یک‌بار صریح و بار دیگر تلویحی - متذکر شده‌است که به‌دنبال آسیب‌ها و تهدیدهای رسانه‌های جدید است و البته این‌گونه رسانه‌ها

دارای ظرفیت‌های ناچیز هم هستند، اما به نظر می‌رسد، نگاه افراطی به نقش سوء رسانه‌های جدید بدون اشاره به توانمندی و فرصت‌های آن‌ها، از این گونه رسانه‌ها در این اثر یک هیولا ساخته‌است. پرداختن به نکات منفی و معایب رسانه‌های جدید بدون اشاره جدی و عملیاتی به فرصت‌ها و محاسن آن‌ها، اثر را در هاله‌ای از سیاه‌نمایی برده‌است. در این اثر مسائل حادث از سوی رسانه‌های جدید و فضای مجازی از نوع اثرات اولیه دانسته شده‌است، در صورتی که اثرات این نوع رسانه دارای اثرات ثانویه است. این پرسش در راستای همین گزاره مطرح است که آیا قبل از فضای مجازی، طلاق، انزوا، شکاف نسلی و ارزشی، انحرافات و... وجود نداشته‌است؟ آیا این رسانه‌ها علت تامه این مسائل اجتماعی هستند یا خود متغیر میانجی و تسهیل‌کننده این وضعیت‌ها هستند؟ بی‌شک بخشی از مسائل اجتماعی که در کتاب، چه در بخش نظری (ص ۵۲-۶۲) و چه در بخش پژوهشی (فصل پنجم) مطرح شد، ریشه در معضلات اجتماعی و روانی دیگری دارد که فقط رسانه‌های جدید آن‌ها را آشکارتر و شفاف‌تر کرده‌است. آسیب‌های خانوادگی، خیانت خانوادگی، انحرافات اجتماعی، انزوای اجتماعی، بحران هویت و دین‌داری و حتی کلاه‌برداری و موارد دیگری که در این کتاب به آن‌ها اشاره شده‌است، ریشه در متغیرهای اجتماعی، فرهنگی و فردی دیگری دارد.

- روند کلی مباحث کتاب در بخش نظری و پژوهشی نشان می‌دهد که اثر، تلفیق و تدوینی از چند کار نظری و پژوهشی است. به‌همین دلیل در برخی از موارد این تدوین با زیاده‌گویی، کم‌گویی، ناقص‌گویی، تناقض‌گویی و حتی اشتباه همراه است. چپ‌نشین نظریه‌های مرتبط و نامرتب، پراکندگی تعاریف و در برخی موارد تناقض آن‌ها، ناهمخوانی جدول با اطلاعات، یا وجود اطلاعات و ارجاع آن به جدول درعین فقدان جدول و نمودار، ارتباط ضعیف پژوهش‌ها به موضوع و حتی در برخی موارد خود کتاب نشانگر تدوین تاحدودی ضعیف این اثر است. برای نمونه، مبحث پاراگراف آخر صفحه ۵۰ که رسانه‌های نوین را عامل تامه در آسیب‌ها معرفی می‌کند، با تمامی جدول‌های صفحه‌های بعدی که به‌نوعی نقش رسانه‌های نوین در آسیب‌ها را ثانویه اعلام می‌کنند، مغایرت دارد. یا در صفحه‌های بعدی نمی‌توان ارتباط دقیقی بین جدول‌ها، ضریب نفوذ اینترنت در استان‌های ایران، توزیع جرایم سایبری در دنیا، توزیع جنسی جرایم سایبری در ایران و تحلیل محتوای آسیب‌ها در روزنامه‌های کشور ایجاد کرد (ص ۵۰-۶۲). در مباحث نظری نیز برخی نظریات و اندیشه‌ها، مربوط به رسانه‌های جمعی است که در آن حوزه خاص با رسانه‌های نوین تفاوت دارد. در صفحه ۶۶ در مبحث رسانه و مدیریت مسائل قومی، راهبردهای بیان‌شده، درخصوص رسانه‌های جمعی چون روزنامه، رادیو و تلویزیون است. همین وضعیت در مبحث ذیل تیتیر «نقش رسانه در شدت‌گرفتن آسیب اجتماعی» نیز صادق است. در برخی از مباحث نیز نویسندگان به‌جای بیان کتاب بر مقاله تأکید دارد. این

وضعیت در صفحه ۱۰۳ پاراگراف دوم و در صفحه ۱۳۴ در تشریح پژوهش وجود دارد که اذعان می‌کند: «ما در این مقاله...».

- نقل قول‌های مستقیمی که در داخل دو علامت گیومه می‌آید، نیازمند ارجاع کامل هستند. صفحه ۴۸ در پاراگراف دوم دو نقل قول مستقیم وجود دارد که در اولی ارجاع ناقص داده شده و دومی ارجاع داده نشده است. همچنین این وضعیت در صفحه ۹۱ پاراگراف آخر نیز وجود دارد. در خصوص نقل قول و ارجاع‌دهی باید متذکر شد، در صفحه ۷۸ نیز با توجه به این‌که همه موارد از کتاب نظریه‌های ارتباط جمعی لیتل جان اخذ شده است، ذکر همان منبع و شماره صفحه کافی است. منبع کادوشین ۲۰۱۲ که در صفحه ۹۲ آورده شده است، در فهرست منابع پایان کتاب وجود ندارد.

- در صفحه ۵۴، نویسنده در ذیل مبحث روند جرایم سایبری معتقد است که جرایم سایبری در سال ۹۰ به نسبت سال ۸۹ رشد ۳/۸ درصدی و نسبت به سال ۹۱ رشد ۱۲۰ درصدی داشته است. نکته نخست این‌که این روند پیشرفت با اطلاعات داخل جدول مغایرت دارد، به نحوی که در جدول جرایم سایبری سال ۸۹، ۱۰۲۵ فقره، سال ۹۰، ۴۰۰۰ فقره و سال ۹۱، ۱۰۰۰۰ فقره نشان داده می‌شود که با این نسبت رشد همخوانی ندارد. نکته بعدی علت افزایش جرایم به دلیل افزایش ضریب نفوذ اینترنت در این دو سال اخیر بود، نه این‌که کاربران فضای مجازی گرایش بیشتری به جرم در فضای سایبری داشته‌اند. با توجه به رشد شبکه‌های اجتماعی و تنوع خدمات در این فضا، تعداد کاربران افزایش یافته است و متعاقب آن تعداد جرایم نیز زیاد شده است.

- در صفحه ۶۲ پاراگراف آخر، نویسنده معتقد است که نخستین بار بحث رسانه و تحولات اجتماعی را پیروان مدرنیسم^۷ مثل هانتینگتون و فرانک مطرح کردند. در خصوص این‌که بحث رسانه، توسعه و تغییرات اجتماعی را نخستین بار طرفداران مکتب نوسازی مطرح کرده‌اند بحثی نیست، اما ساموئل هانتینگتون^۸ اندیشمند توسعه سیاسی با رویکرد نوسازی سیاسی را نمی‌توان یکی از نخستین یا پیشگامان این حوزه دانست. تالکوت پارسونز^۹ و هوزلیتز^{۱۰} در نوسازی روانی دانیل لرنر^{۱۱}، مک کله‌لند^{۱۲}، اورت هیگن^{۱۳}، اورت راجرز^{۱۴} و نوسازی اقتصادی جوزف شومپتر^{۱۵} و دبلیو دبلیوروستو^{۱۶} از جمله نخستین اندیشمندان در حوزه نوسازی اجتماعی به‌شمار می‌روند (ازکیا، ۱۳۸۰: ۸۹-۹۴). اگرچه مراد از فرانک مشخص نیست و در ادبیات نوسازی چنین فرد شناخته شده‌ای وجود ندارد، به نظر می‌رسد مقصود آندره گوندر فرانک^{۱۷} است که متعلق به مکتب وابستگی^{۱۸} و از برجستگان این مکتب است. پیشنهاد می‌شود نویسنده نام نخست و دوم فرانک را ذکر کند تا مخاطب از این سردرگمی خارج شود.

- در صفحه ۶۶، در بحث رسانه و مدیریت مسائل قومی، نویسنده بدون هیچ مقدمه و تشریحی وارد معرفی راهبردهایی شده است که در پایان مبحث، خواننده متوجه می‌شود که این راهبردهای رسانه در خصوص مدیریت مسائل قومی است. پیشنهاد می‌شود نخست

درخصوص نقش رسانه در بحث اقوام کمی توضیح داده شود، سپس به معرفی راهبرد انکار، بی‌تفاوتی و... پرداخته گردد.

- در مبحث شبکه‌های اجتماعی با توجه به این که انواع گوناگون شبکه اجتماعی وجود دارد، نویسنده تنها شبکه‌های اشتراک‌گذاری و از بین آن‌ها نیز فقط یوتیوب را معرفی کرده‌است.

- فصل چهارم برخلاف فصل‌های دیگر، فاقد مقدمه و حتی اسلوب فصل‌نویسی است. محتوای این فصل سه صفحه‌ای، بیشتر شبیه مقدمه‌ای برای فصل بعدی است. با توجه به این که در حوزه روش‌شناسی رسانه‌های جدید عملاً منبعی وجود ندارد این فصل می‌توانست یکی از مهم‌ترین و ناب‌ترین مبحث کتاب باشد که متأسفانه برخلاف عنوان آن در حد یک توضیح ابتدایی و اولیه مانده‌است و شاید بتوان ادعا کرد که عنوان با محتوا مطابقت بسیار اندکی دارد.

- در مقدمه فصل پنجم در تشریح پژوهش‌های این فصل بیان شده که در بخش سوم به پژوهش‌ها مربوط به ماهواره و سینما پرداخته می‌شود، اما در کل متن و پژوهش‌های بعدی به هیچ‌وجه به سینما اشاره‌ای نشده‌است.

- در فصل پنجم مقالات پژوهشی متعددی که برخی مربوط به نویسنده و برخی با همکاری نویسنده نگارش یافته، ذکر شده‌است. از محاسن این پژوهش این است که در حوزه‌های مختلف با روش‌های پژوهشی متعددی صورت گرفته‌است؛ اما نکته قابل توجه جهت بازنگری در این فصل این است که نخست باید یک ویراستار همه پژوهش‌ها را یکدست کند. برخی از اطلاعات پژوهش‌ها باید اصلاح شود. صفحه ۱۳۵ اطلاعات مربوط به یافته تحقیق با اطلاعات روش‌شناسی به‌ویژه در بخش جامعه آماری همخوانی ندارد. در صفحه ۱۳۷ اطلاعات مربوط به جدول با تشریح یافته‌ها که در ذیل جدول آورده شده‌است، همخوانی ندارد. در صفحه ۱۴۵ مطالب به جدول شماره ۱ ارجاع داده شده ولی جدول شماره اصلاً وجود ندارد و مباحث با جدول شماره ۲ آغاز شده‌است.

- عنوان فصل پنجم «تحلیل‌های موردی آسیب‌های اجتماعی ناشی از رسانه‌های نوین» است. در ذیل این فصل، ۱۹ پژوهش آورده شده‌است. برخی از این پژوهش‌ها مربوط به رسانه‌های نوین نیست؛ مانند پژوهش دوم. برخی ارتباط ضعیفی در محتوای گزارش پژوهشی با رسانه‌های نوین دارند؛ مثل پژوهش شانزدهم و برخی اصلاً ارتباطی با مسائل اجتماعی با تعریفی که در فصل دوم و سوم از مسائل اجتماعی و آسیب اجتماعی شده‌است ندارند؛ مانند پژوهش هفتم که به رابطه فضای مجازی و حوزه عمومی و ناکارآمدی ایجاد حوزه عمومی در فضای مجازی می‌پردازد.

۳. جمع‌بندی

کتاب حاصل تلاش نظری و پژوهشی در خصوص رسانه‌های جدید و آسیب‌های اجتماعی است که این رسانه‌ها در جامعه ایرانی ایجاد می‌کنند. نویسنده معتقد است که رسانه‌های جدید دارای عوارضی چون تغییرات ارزشی، گسست اجتماعی، نسلی و فرهنگی، انزوای اجتماعی، بی‌بندوباری جنسی و... برای جامعه ایرانی هستند. راهبرد کاهش این عوارض منفی نیز ارتقای سطح سواد کاربران است. به‌نظر مؤلف کتاب، کاربران با افزایش سواد رسانه‌ای می‌توانند خطرات مربوط به حریم خصوصی و چالش‌های اجتماعی را کاهش دهند.

در جمع‌بندی این مقاله می‌توان این بحث را مورد توجه قرار داد که رسانه‌های جدید همانند همه فناوری‌ها دارای کارکردهای مثبتی هستند که براساس رفع نیاز مردم خلق شده‌اند و کارکردها و وظایف آن‌ها تبیین شده‌است. در کنار این کارکردهای فراوان، کارکردهای منفی‌ای هم وجود دارد که در استفاده نادرست از این رسانه و هر فناوری ایجاد می‌شود. پس نکته نخست این است که بررسی این رسانه‌ها مستلزم شناخت نقاط قوت و ضعف و فرصت در کنار چالش و تهدید است. نکته دوم این که در کنار نگاه جبرگرایانه صرفی که در این کتاب وجود دارد، باید نگاه عمل‌گرایانه نیز اضافه شود. الزاماً استفاده از این رسانه‌ها باعث ایجاد آسیب‌های اجتماعی نمی‌شود و در عمل هست که می‌توان این آسیب‌ها را کشف و رفع کرد. نکته سوم این است که آسیب‌های مربوط به رسانه‌های جدید را نمی‌توان عامل اصلی و تامه دانست، بلکه این آسیب‌ها محصول انحراف‌هایی است که در جامعه حضور و بروز دارند، اما توسط این رسانه‌ها شفاف‌تر نشان داده می‌شوند یا این رسانه‌ها روند آن‌ها را تسریع می‌کنند؛ اما همان‌طور که نویسنده کتاب بیان داشته‌اند، یکی از راه‌های کاهش این عوارض، سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی است.

پی‌نوشت

1. Daniel Bell
2. Manuel Castells
3. Jan Vandik
4. Innis Harold
5. Marshal McLuhan
6. David Tren
7. Modernization
8. Huntington
9. Talcott Parsons
10. Hoselitz

فصلنامه نقدکتاب

اطلاعات
ارتباطات

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۹۳

11. Daniel Lerner
12. Macceleland
13. Evert Hygen
14. Evert Rogers
15. J. Schumpeter
16. W.W.Rostow
17. Ander, Gunder. Frank
18. Dependence

فصلنامه نقدکتاب

اطلاعات
ارتباطاتسال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۹۴

منابع

- ازکیا، مصطفی. (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی توسعه، تهران، مؤسسه نشر کلمه.
- خجیر، یوسف. (۱۳۹۴)، «ظرفیت‌ها و چالش‌های شبکه‌های اجتماعی موبایل محور در جامعه ایرانی»، مجموعه مقالات همایش تلفن همراه هوشمند و سبک زندگی، تهران، جهاد دانشگاهی.
- _____ . (۱۳۹۵)، «آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی و نرم‌افزارهای موبایلی در خانواده ایرانی»، ارائه شده در کنگره خانواده‌پژوهی پژوهشگاه خانواده، دانشگاه شهید بهشتی.
- ربیعی، علی. (۱۳۹۵)، رسانه‌های نوین و مسائل اجتماعی جدید در ایران، تهران، انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.